

УДК 821.162.1.09 (477) Фелінська

Вікторія БІЛЯВСЬКА
Гуманітарна гімназія № 5
м. Коростишів Житомирської області

РУСТИКАЛЬНИЙ ПЕЙЗАЖ У «МЕМУАРАХ З ЖИТТЯ ЄВИ ФЕЛІНСЬКОЇ»

На прикладі «Мемуарів з життя Єви Фелінської» розглянуто пейзаж як складно організовану сукупність часо-просторових образів, яка є засобом експлікації ментального та історичного простору Правобережної України; проаналізовано його характерні типологічні та структурні риси.

Ключові слова: Єва Фелінська, рустикальний простір, пейзаж, топос, локус.

On the example of «Memoirs of Ewa Felinska's life» the landscape is considered as a compound organized complex of time-spatial images, which is a means of mental and historical Ukrainian Right Bank's spacial explication, its characteristic typological and structural feature are analyzed.

Key words: Ewa Felinska, a rustic space, landscape, topos, locus.

Na przykładzie «Pamiętników z życia Ewy Felińskiej» omówiono pejzaż jak zorganizowany w sposób złożony czasoprzestrzenny całokształt obrazów, będący środkiem eksplikacji obszaru mentalnego i historycznego Ukrainy Prawobrzeżnej; przeanalizowano tu cechy charakterystyczne, typologiczne i strukturalne.

Słowa kluczowe: Ewa Felińska, przestrzeń rustykalna, pejzaż, topos, locus.

«Мемуари з життя Єви Фелінської» стали винятковим здобутком історії літератури та культури Волині доби романтизму. Однією з характерних стильових рис авторки є дагеротипна образність, що досягається введенням у композицію тексту пейзажних концептів, які є достатньо нехарактерним та нетиповим локусом мемуаристичного тексту. Такий підхід в організації мемуаризованого простору дозволяє говорити про виняткову оригінальність стилю письменниці, яка, як тонкий обсерватор, номінує та акцептує об'єкти предметного світу. Подібний авторський підхід до художніх рефлексії простору (у нашому випадку – пейзажу) для неї є поштовхом до розгортання ґрунтовних аналітичних дискурсів, у просторі якого перебуває історичне минуле краю. Це, в свою чергу, породжує ностальгійні рефлексії, які стосуються передусім старошляхетської минувшини.

Приводом до художнього осмислення простору й появи пейзажу як композиційно виокремленого елемента тексту у «Мемуарах з життя» стало пересування у просторі авторки – від звичного та свого до нового іншого, яке набуло рис жанру подорожування, що у реальному (фізичному) переміщенні відбувалось в основному Волинською губернією. У письменниці суто прагматична мета подорожі рідним краєм, яка була викликана побутовими причинами, поєднувалася з поетично-чуттєвою реінтерпретацією нового або звичного простору. У

певних випадках, наприклад, подорож з Воюти-на до Житомира, «новий» простір сприймався Євою як екзотичний, захоплення ним пояснює наявність міметичного пейзажу.

Художній простір мемуарів Є. Фелінської – досить складно організований. Наявні елементи, за визначенням В. Єршова [2, с. 183], як рустикального, серед яких автор виділяє шляхетський, сільський та природний (у широкому розумінні терміна) топоси, так і урбаністичного простору. Їхні характерні риси розкриваються за допомогою міметично-описових пейзажів, де рустикальний простір мемуарного тексту становить собою розлогу систему, у певних випадках набуваючи ідилічних аркадійських ознак.

«Кожна частина нашого краю має свої характерні ознаки, своє відповідне обличчя: (...) степи – на Україні та Волині, ліси – у Литві, (...) болота – на Пінщині» [5, с. 49], – стверджував у своїх подорожніх записках Р. Барвінський, а Я. Камьонка-Страшакова поглиблювала це твердження думкою про те, що «своєрідні стереотипи мальовничості та регіонального характеру іноді переважають актуальне спостереження» [8, с. 49].

Характерним елементом пейзажної характеристики простору у мемуарах Є. Фелінської виступає загострення уваги до деталей, що межує на рівні уваги, можна сказати, – до дрібниць. Так в рефлексії Полісся мемуарист загострює «картинку» дримонічного простору пінських боліт: «Немає тут піднесених і рівних, як свічки, сосен,

(...) тут карликова рослинність не сміє вистрелити в небо; де-не-де стирчить над водою кущ лози, або пнеться догори жалюгідна берізка, а решту нижчої рослинності вкрила вода з розталих снігових заметів, яка зайняла всю низьку площину, простягнулася на ній, утворивши величезне озеро» [6, с. 168–169]. Кущ лози, що стирчить над водою, чи жалюгідна берізка, що пнеться до гори, здавалось би, не тільки дрібниці, але й не варті уваги просторові об'єкти. Однак, як предмети пейзажної замальовки, безперечно, являють собою соковиті «факти» пейзажного полотна. Образній характеристиці локусу сприяє загострення художньої виразності – «рослинність не сміє вистрелити в небо», що ілюструє «статичність» відкритого простору пінських боліт, що для Є. Фелінської, дитинство та юність якої минули на відносно обмежених теренах лісів, був незнайомим та, певною мірою, – екзотичним. Епітет «жалюгідна берізка» і виокремлення цього дримонічного об'єкту серед ряду подібних дозволяє говорити про те, що авторка мала змогу порівнювати з вже баченим та знаним раніше: під час гостини у судді Хілларі Шемеса Єва була захоплена боратицькими гаями: «Височезні старезні берези здіймалися у небо, вражаючи своєю висотою, біло-сірі потріскані стовбури говорили про їх поважний вік» [6, с. 328].

Дримонічний пейзаж поліських пушч став приводом для розгортання авторських філософсько-релігійних рефлексій. Просторова замальовка починається із загального враження, яке справив на мемуаристку цей локус: «Понура краса цього місця так мене вразила, що я забула про мету нашого перебування тут». Наступним елементом є деталізація дримонічного локусу: «Прямі ялини, піднесені так високо, що погляд ледве досягав верхівок, стовбур грубий, гладенький, порослий мохом, який свідчив про вік дерев; під звисаючими гілками була така тінь і такий холод, ніби у глибокій печері. У підніжжя дерев не виднілося жодної травинки, жодного зілля, – лише гола земля, чорна і вогка, а на ній де-не-де проглядається викорчуване із корінням дерево, ніби тіло велетня, залишене без поховання» [6, с. 127].

Поява географічних просторових описів у мемуарах Є. Фелінської сприяли специфічні природні умови краю. Під час подорожі до Воютина увагу письменниці привернув простір, «який розкинувся на декілька миль і на якому через низьке положення немає жодного людського поселення. Взимку сніг на тій льодовій поверхні розтирається, і дорога робиться рівна, гладка, стає найближчою, тому що прямою лі-

нією перетинає болотисту місцевість і який відділяє Волинь від Литви» [6, с. 168–169]. Після першого інформативного (дагеротипного) повідомлення, позбавленого емоційної виразності, письменниця з притаманним їй стилем прагненням підвищення рівня образної виразності, поглиблює пейзажну картинку: «Влітку ж то нездобута для чужого подорожнього фортеця, але місцеві мешканці, тримаючи в руках нитку Аріадни, вміють орієнтуватися в цих просторах» [6, с. 168–169]. Витворення уявного ментально-аксіологічного простору, як зазначає Н. Замятіна, у художній літературі відображає світогляд автора (носія індивідуальних і загальних рис), втілений у просторових координатах і характеристиках [3, с. 36]. Водночас конкретно-історичні форми реалізації ментального простору автора в мемуаристичній літературі проявляються індивідуально й несистемно. Він може бути представлений за допомогою аналізу розгортання бінарних опозицій, які є репрезентативними для світогляду авторів XIX ст., що у підсумку дозволяє говорити про дворівневі форми рефлексії простору, а разом з тим й бінарну систему творення пейзажу в «Мемуарах з життя» Є. Фелінської.

Є. Фелінська поглиблює міметичний пейзаж поліської пущі клерикальними враженнями від відсутності будь-якої рослинності на землі, що викликає у авторки асоціації з пустелею, «куди втікає побожна людина від спокус і неволі цього світу, лише з думкою про Бога та вічність, провидить роки, чекаючи на закінчення тлінного земного паломництва» [6, с. 128], що, у свою чергу, переводить рефлексію на філософський рівень. Цей фрагмент репрезентує один з елементів аксіологічних авторських домінант, спрямованих на резонанс з моральними домінантами читача і, відповідно, у контексті пейзажного локусу закінчується оптимістичною думкою про те, що і «сьогодні не бракує побожних людей» [6, с. 128].

Пейзаж поліської пущі презентує також вертикальний простір дримонічного локусу, вектор якого направлений згори вниз – від верхівки до підніжжя дерев, що дає змогу простежити характерні риси особистісно-індивідуального сприйняття предметного світу Є. Фелінською. Початковим перцептивним елементом стає верхівка дерев, як те недоступне, чого прагне досягти, осмислити та вписати у контекст локусу мемуарист, власне, те, що може об'єктивно відчуті від пізнання автор. Сприйняття фактурності, як способу відтворення об'ємності

простору, сприяє динамічна зміна світла і тіні, які, завдяки спостереженням автора, простежується і відтворюються також у вертикальній інтерпретації простору.

Інший настроєву тональність презентує наступний пейзаж: «Коли минули Стир, насправді опинилися на Волині. Всі риси Полісся зникли, і я могла зовсім не сумніватися, що знаходимося в краї зовсім іншої природи. Земля жирна, – чорна, такої по дорозі до цього часу не бачила, – зайняла місце напівпіщаної, яка була на лівому березі Стиру. Впали в око просторі лани, засіяні пшеницею. Ґрунт нагромаджується на узгір'ї, села часті, краєвид відкритий, землеробське начиння іншої форми, двори густі» [6, с. 303]. Подана пейзажна характеристика розкриває риси, притаманні селянському простору з певними ідилічними (буколістичними) елементами. Підсилюють загальне враження наявні локуси простору – землі, лану, ґрунту, землеробського начиння, двору. Використання в пейзажній замальовці образів типу «жирна земля», «краєвид відкритий» забезпечують відтворення природного, сприятливого для людини, з точки зору романтичного світосприйняття, простору.

Звернення до акватичного локусу та його подальша інтерпретація являє собою наступний етап у відтворенні рустикального простору Правобережної України. У поле зору мемуаристи потрапляють найбільші річки Волині: Горинь, Прип'ять, Стир, Случ, Тетерів та ін.

Романтичне світовідчуття автора міфологізує водну стихію, персоніфікує її: «Це (Прип'ять – В.Б.) справжня ріка-магнатка, яка не вміє порахувати свої скарби, вона приносить в жертву Дніпру своє ім'я та багатство для того, щоб від тієї пори жити життям спільним, і, швидше за все, життям та ім'ям того, з ким одружилася» [7, с. 183]. За визначенням Є. Колбушевської, «подібні простори, де одна річка впадає в іншу, характерні для описів литовських пейзажів» [9, с. 189]. Відтворена пейзажний об'єкт має два рівні прочитання. Його характерною рисою є сприйняття акватичного об'єкту крізь призму соціального підтексту. Ця пейзажна замальовка послуговує засобом для вираження авторського суб'єктивного бачення ідеальної поведінкової моделі заміжньої жінки в суспільстві ХІХ ст., провідними рисами якої була повна відмова від власного способу життя на користь родини.

Річка Горинь – це ще один акватичний простір у зображенні: «...широко була розлита в цілому багатстві своїх вод, яких не змігши вмістити в одному річищі, розділила на два рукави;

один із тих рукавів, плінучи широкими луками, став шляхом, яким тяглися незліченні смуги дерева, відправленого в чужі краї; другий, ніби притягнений симпатією до мешканців, своєю дорогою оминув село, охоче жертвував свої води для його потреб, але разом з тим підлизував берег, на якому воно знаходилося. Але скоро села не стало, обидва рукава, ніби пробачивши собі хвилину невірність, знову зблизилися, поєдналися в одне, і знову разом розпочали подальшу мандрівку» [7, с. 290].

Пейзаж Горині є одним із елементів рустикального простору села Цепцевичі, через яке проходила найкоротша дорога Поліссям з Волині до Литви. Ця простір була давно знайома мемуаристці й нагадувала про подорож із Литви до Осови. Улюбленим місцем письменниці був мальовничий краєвид, центральним елементом якого було незвичне розділення русла Горині на два річища. Ідилічне поєднання акватичного та селянського образів породжувало в авторському світовідчутті позитивну настроєність, що дає змогу пояснити створення цього пейзажу в мемуаристичному тексті. З цього приводу Ю.І. Крашевський зауважував, що «Вода може надати життя і рух пейзажу, якщо буде в ньому добре вжита (...). Немає доброго й цілісного пейзажу без води, але це предмет і завдання одне з найважчих» [10, с. 237]. Є. Колбушевська уточнювала що, «це ствердження стосується певних правил у потрактуванні простору в живописі, але у широкому значенні його можна застосувати і до романтичної літератури» [9, с. 189].

До рустикальних елементів, які утворюють шляхетський простір, належать об'єкти, серед яких визначаємо хати, резиденції, замки та ін. Є. Фелінська із притаманною їй спостережливістю відтворює найменші деталі. Зображення Осови, маєтку, який належав Алойзи Фелінському, починається з опису розміщення будинку: «Положення Осови було цілком поліське, ґрунт – піщаний, зусібіч оточував ліс, майже підходячи до самого помешкання» [6, с. 236]. Мемуаристка відзначає також переваги такої локації: «недалеко протікала річка Бережанка, на березі якої знаходився мальовничий садок, оздобою якого були дикоростучі дерева, що давали розкішну тінь» [6, с. 236]. Надалі топос маєтку із складовими локусами лісу, саду, та річки доповнюються детальним зображенням стежок, лавок під розлогими липами, пасіки, млина та інших прибудинкових елементів.

Образ парку притаманний європейському простору, він асоціювався з розквітом держа-

ви і мав ряд характерних самобутніх рис. Після розподілів Польщі втратився національний колорит, збережений до того в парковій культурі. Р. Пшибильський вважає, що «змучений розпачем неволі польський романтик шукав у парках перед усім дух польськості, намагався вловити національну самоідентичність» [11, с. 27]. В Осові А. Фелінський намагався облаштувати парк, але дикість і неприступність цієї території перемагали всі прагнення до цивілізації.

Поданий рустикальний топос є частиною розлогої характеристики середовища, у якому жив видатний польський драматург А. Фелінський, і становить собою приклад горизонтального статичного простору, який функціонує в одному вимірі. Причиною його появи у мемуаристичному тексті є прагнення автора до інформативного зображення.

Наступним локусом є селянська хата, образ якої відзначається певною виразністю та емоційністю зображення: «у цьому селі кожна хатина виглядала як садиба з більшими, ніж зазвичай, вікнами, і комином, який знаходився на даху, що було новиною для Полісся. Все дихало чистотою й свіжістю» [6, с. 238]. Використання гіперболізованого метафоричного означення підкреслює ідилічність зображення.

Поява складної системи елементів шляхетського простору в мемуарах, які переплітаються з часовими відчуттями минулого, витворюючи унікальний хронотоп, пов'язана з подорожжю Є. Фелінської з Воютина до Житомира. Об'єктами спостереження стали резиденції, замки та маєтки, серед яких: Млинів (резиденція нащадків Кароля Ходкевича), Дубно (місто Юзефа Любомирського), Острог (власність князів Острозьких), Аннопіль та ін.

Властивою рисою у відтворенні шляхетських резиденцій стали ностальгічні рефлексії: представлені образи залишилися чи неєдиними, у розумінні письменниці, свідками славного минулого, параметри функціонування якого були ідеальними для світогляду Є. Фелінської.

Складовими елементами рустикального простору Дубна стали «мури», «покинуті замки» [7, с. 362], які ще пам'ятали славетні контракти, куди з'їжджалися кілька провінцій. Локуси мурів та замків доповнюються фрагментарним екскурсом в славетне минуле цієї резиденції. Початковим елементом пейзажного зображення став екскурс в минуле, часи заснування й найкращі роки цієї резиденції: «Острог – колись столиця князів, які взяли від нього своє ім'я, а вчинками й могутністю славили його,

тепер маєток став власність Яблоновських» [7, с. 362]. Наступним кроком стає багатовекторна авторська оцінка, що включає в себе практичний – «зручне розташування», естетичний – «красиві», та ціннісний рівні – «не за один день зведені будинки, які змогли наперекір обставинам, часу й недбалству пізніших поколінь зберегти сліди своєї давньої величі» [7, с. 362]. Власне, на подібний підхід в організації простору звернув увагу Р. Радишевський, коли писав: «Характерною рисою українського пейзажу, естетичною домінантою якого є „краса“, а водночас і образу України (...) в цілому, є зустріч казково-фантастичних елементів з жорстокими реаліями дійсності, стаючи таким чином символом сполучення фантастичного й реального, минулого й майбутнього» [4, с. 11]. Третій рівень сприйняття стає поштовхом для розгорнуто-образних авторських рефлексій, центральним образом яких стає переосмислена постать старої людини: «Це старець, марнотратні внуки якого розтринькали все майно, хоча й убогий, але очі блищать такою сміливістю, а на обличчі осіла така могутність душі, що потрібно прихилити чоло перед цією постаттю, яка хоч і вкрита шатами бідності, але однак вимагає пошани» [7, с. 362]. У фрагменті ціннісна складова є домінантною, що сприяє підсиленню читацької уваги до проблеми, яка гостро постає в авторській інтерпретації. Як зазначає В. Єршов: «Поетичною особливістю структурування художнього простору Є. Фелінської є тільки їй властиве органічне поєднання часу й місця, минувшини й сьогодення, події й особистості» [1, с. 478].

Я. Камьонка-Страшакова зазначає, що «зацікавлення замками і фортецями є не випадковим (...), навіть у ХІХ ст., коли ще не були зруйновані, вони вже трактувалися не як житлові будинки, а як світські реліквії та об'єкти культу» [8, с. 54]. Подорож до таких місць була уроком історії та патріотизму, що пробуджувала відповідні піднесені почуття, а це дозволяє говорити про причини появи авторських рефлексій.

У художньому рустикальному просторі Правобережної України доби романтизму, представленому в «Мемуарах з життя Є. Фелінської» простежуються багатопланові оцінки та інтерпретації топосів і локусів різновекторного спрямування, які супроводжуються авторськими рефлексіями, що стосуються славетної минувшини краю. У мемуаристичному тексті прослідковуються дворівневі форми рефлексій простору та бінарна система творення пейзажу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єршов В.О. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуари стичності / В.О. Єршов. – Житомир : Полісся, 2008. – 620 с.
2. Єршов В.О. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму. Монографія / В.О. Єршов. – Житомир : Полісся, 2010. – 454 с.
3. Замятіна Н. Особливості ментального простору на прикладі польськомовної романтичної поезії / Н. Замятіна // Слово і час. – 2002. – № 3. – С. 34–38.
4. Радишевський Р. Українські контексти Юліуша Словацького / Ростислав Радишевський // Київські полоністичні студії. Зб. наук. праць. – Т. XV. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. – С. 10-18.
5. *Berwiński R.* Gopło i jego okolice (z podróży malowniczej po Wielkopolsce) / R. Berwiński. – Wrocław : Nakładem i drukiem St. Korzeńskiego, – 1840. – 543 s.
6. *Felińska E.* Pamiętniki z życia Ewy Felińskiej / E. Felińska. – Seria II. – Т. 1. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1856. – 467 s.
7. *Felińska E.* Pamiętniki z życia Ewy Felińskiej / E. Felińska. – Seria II. – Т. 2. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1859. – 416 s.
8. *Kamionka-Straszakowa J.* Do ziemi naszej. Podróże romantyków / J. Kamionka-Straszakowa. – Kraków : Wydawnictwo Literackie – 1988. – 540 s.
9. *Kolbuszewska E.* Romantyczne przeżywanie przyrody. Znaczenia wartości. Style zachowań / E. Kolbuszewska – Wrocław : Agencja wydawnicza «A linea», 2007. – 316 s.
10. *Kraszewski J.I.* Gawęda o literaturze i sztuce. Ciąg I / J.I. Kraszewski. – Lwów : Nakładem K. Wilda, 1857. – 339 s.
11. *Przybylski R.* Ogrody romantyków / R. Przybylski. – Kraków : Wydawnictwo Literackie – 1978. – 435 s.